

بنام خدا

درس: تاریخ تشیع برگزاری: سه شنبه: ۹۹/۱/۲۶ ساعت ۱۱-۱۳

مدرس: دهقان نژاد

عوامل کلی گسترش تشیع

(۱) اتخاذ روشهای مناسب و متفاوت در سطح رهبری تشیع

یکی از امتیازهای مذهب تشیع این است که از وجود رهبرانی عالم برخوردار بود که علاوه بر دین شناسی، از بینش سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بالا، بهره مند بودند. در میان تمامی این امتیازها، درک موقعیت زمان از اهمیت بسیار برخوردار بوده که ائمه شیعه علیه السلام به آن واقف و بر اساس آن تشیع را رهبری میکردند. اگر به شیوه رهبری اهل بیت (ع) نگاه کنیم می بینیم که هرکدام از این پیشوایان روش و سیاست متفاوت داشتند؛ گاهی اجرای عدالت و جبهه همت قرار می گرفت، زمانی حفظ موجودیت در پرتو صلح قرار می گرفت و روزی فقط قیام و شهادت می توانست باعث بقای اسلام و تشیع گردد، یا اینکه معنا و مقصود با دعا و نیایش بیان می شد و گاهی نیز بسط و گسترش معارف اسلامی سر لوحه کار قرار می گرفت.

(۲) مظلومیت اهل بیت علیه السلام و علویان

قیام امام حسین علیه السلام و شهادت مظلومانه او علاوه بر آنکه اصل اسلام را حفظ نمود، موجب تحرک و انسجام دوباره تشیع گردید. ظهور مظلومیت امام حسین علیه السلام و کیفیت رفتار دشمنانش با آن حضرت و سپس به اسارت در آوردن اهل بیت پیغمبر، بستن غل و زنجیر به دستهایشان، کشاندن آنان از کربلا تا شام آنهم با ضرب و شتم و آزار فراوان، اینها چیزهایی بود که انتشار آنان به وسیله ی اهل بیت علیه السلام و در رأس آنان امام سجاد علیه السلام، ضمن ایجاد خیزش در جامعه اسلامی، «مسیر حق را از باطل و شیعه آل محمد صلی الله

علیه و آله را از شیعه آل ابی سفیان باز شناساند. برای بیداری جامعه اسلامی و ایستادگی آنان در مقابل بنی امیه، امام علی بن الحسین علیه السلام تمام عمر خویش را به سوگواری سپری نمود .

امام صادق و امام رضا علیه السلام نیز تلاش نمودند تا یاد مظلومیت امام حسین علیه السلام همچنان در اذهان زنده بماند؛ لذا در هر مناسبتی در جمع شیعیان بر امام حسین اشک می ریختند. زید فرزند امام سجاد علیه السلام و برادر امام باقر علیه السلام یکی دیگر از علویان است که در سال ۱۲۲ در کوفه قیام نمود و مظلومانه به شهادت رسید. قیام او که الهام گرفته از قیام جدش امام حسین علیه السلام بود، شور دیگری را در میان شیعیان ایجاد نمود و قیامهای فراوانی را به دنبال داشت که به نام زیدیه صورت می گرفت. یحیی فرزند زید تا چهار سال بعد از شهادت پدر در طالقان و فاریاب و بلخ و جاهای دیگر از خراسان به سر برد. در این مدت شیعیان زیادی که با شهادت زید بیدار شده بودند به او ملحق شدند. اما سرانجام یحیی در خراسان به دست عُمال نصر بن سيار به شهادت رسید. شهادت یحیی به محبوبیت خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله در آن سرزمین افزود به طوری که برای تعظیم مقام یحیی مجالس عزاداری برپا نمودند و در آن سال تمام فرزندان پسری که به دنیا می آمد، یحیی نامیدند. موارد مذکور فقط نمونه هایی از بازتاب مظلومیت علویان است.

۳- نگرش عدالت خواهانه و ضد ستم در تشیع

جهت گیری مثبت و اسلامی نهضت های شیعه و نیز وجود جنبه های اعتدالی در آن بر خلاف حرکت خوارج، توانست عاملی برای جذب توده های مردم باشد. نخستین نکته برجسته در دیدگاه شیعیان این بود که شیعه، هم در فقه و هم در عمل، موضع ضد ظلم و خلفای ظالم داشت. این موضعی بود که با شدت و ضعف در تمامی مدت حکومت امویان و عباسیان ادامه داشت و همیشه فضای مبارزه را بر ضد ستم، مشروعیت می بخشید. از آنجا که پشتوانه فکری شیعه، مبارزات امام علی (ع) بر ضد طغیان و شورش های داخلی بود، شیعه نیز در مبارزات خود، جنگ با قاسطین را در شکل های مختلف آن مورد توجه داشت. همین جهت گیری بر ضد ظلم،

در قیام زید موجب شد که نه تنها شیعه، بلکه تمامی مردم با عقائد گوناگون در آن شرکت کردند. مسعودی نیز در تحلیل حرکت یحیی بن زید می نویسد: منکرا للظلم و ما عمّ الناس من الجور او، بر ضدّ ظلم و ستمی که تمامی مردم را فرا گرفته بود، قیام کرد.

مختار نیز مردم را به این امور دعوت می کرد: «أدعوکم الی کتاب اللّٰه و سنّہ نبیّه و الطّٰلب بدماء اهل البیت (ع) و الدّفع عن الضّعفۃ و جهاد المحلّین» شما را به کتاب خدا، سنّت پیامبر (ص) گرفتن ثار اهل بیت (ع) دفاع از ضعفها و جهاد با کسانی که حرمت شکن هستند، دعوت می کنم. او در جای دیگری هدفش را کشتن ستمگران عنوان کرده و گفت، بر آن است تا به گونه ای حرکت خواهد کند که پایه های دین استوار شود. در این حرکت های شیعی نه تنها جنبه ضدّ ظلم نیرومند بود، بلکه تکیه بر سنّت پیامبر (ص) و احیای قرآن از نکات بارزی به شمار می رفت که در این قبیل جنبش ها وجود داشت. این مطلب در حرکت کربلا و نیز زید بن علی و سایر حرکت ها، توانست چهره این قیام ها را برابر خلفایی - که عملشان محو کتاب خدا و سنّت رسول او بود - مثبت جلوه دهد و افراد مؤمن را جذب کند.

۴) فداکاری اصحاب و یاران ائمه علیه السّلام

تاریخ تشیع نام مردانی را به ثبت رسانده است که در راه حفظ و گسترش این مذهب با تمام وجود تلاش و فداکاری نموده اند، تا جایی که روان و جان خویش را در راه دفاع از رهبر و مذهب تشیع به میدان آوردند و فدا کردند. یکی از این افراد ابوذر غفاری است. عثمان، ابوذر غفاری را که برای بیان برتری اهل بیت علیه السّلام تلاش میکرد و از حقانیت امام علی علیه السّلام دفاع می نمود، با بدترین وضع به ربنده - که دارای آب و هوای نامناسب بود - تبعید نمود. ابوذر از شدت گرسنگی در ربنده درگذشت. نمونه ی دیگر میثم تمار است که به جرم طرفداری از امام علی علیه السّلام و بیان فضائل آن حضرت به دستور ابن زیاد دست و پای او را قطع

کردند؛ با این حال بازهم در بالای دار فضائل علی علیه السّلام را می گفت تا اینکه زبانش را بریدند و شکمش را پاره کردند و با چنین وضع دلخراشی دنیا را بدرود گفت.

۵) اتحاد عباسیان و علویان به نام هاشمیان

تاریخ نشان می دهد که عباسیان به شکل ماهرانه ای، خویش را در کنار علویان قراردادند از محبوبیت آنان بهره بردند؛ چون طبق شواهد موجود، آنان که می توانستند به عنوان آل محمد و اهل بیت مطرح باشند، علی و فاطمه علیه السّلام و دو فرزند آنان یعنی حسن و حسین علیه السّلام بودند؛ لذا عباسیان به شکل مستقل نمی توانستند برای خود موفقیتی داشته باشند. این اتحاد قبل از آنکه باعث قوام عباسیان گردد، گسترش تشیع را در پی داشت؛ زیرا شعارهایی که از آنان استفاده می کردند و دلایلی که از آن بهره می بردند مربوط به علویان بود. به تعبیر دیگر «سلاح اساسی هاشمیان در بر خورد با امویان مظلومیت علویان بود». لذا فعالیتهای تبلیغی داعیان عباسی و نیز تلاش های علویان که در ابتدا بریک خط استوار بود، توانست به طور فزاینده ای باعث محبوبیت و گسترش تشیع گردد.

۶- ادبیات شیعه

در کنار تمامی عواملی که برای گسترش تشیع مطرح کردیم، باید به ادبیات قوی شیعه در نشر تشیع به طور جداگانه می پرداختیم. اشعار بلند کمیت بن زید اسدی و سید حمیری و بسیاری از ادبای برجسته شیعه، به نوبه خود، سهمی عظیم در نشر تشیع داشته است. این اشعار که به طور عمده به بیان فضائل اهل بیت و مصائب آنان اختصاص یافته، عمیقاً در روحیه مردم تأثیر داشته است. تنها اشاره به این سخن سید حمیری کافی است که پس

از آنکه همه فضائل امیر مؤمنان (ع) را به شعر درآورد، گفت: من أتانی بفضيلة لعلی بن أبي طالب ما قلت فيها شعرا، فله ألف دينار، اگر کسی یک فضیلت از امام علی (ع) نقل کند که من شعری در آن باره نگفته باشم هزار دینار به او می‌دهم.

ورود تشیع به ایران

با ورود اسلام به ایران عملکرد غیر اسلامی برخی حکام، تحقیر مسلمانان غیر عرب و محرومیت آنان از حقوق اجتماعی و گرفتن جزیه از نومسلمانان از یک سو و موضعگیری های عدالتخواه امام علی(ع) در برخورد با موالی و غیر عرب از سوی دیگر باعث گردید که بسیاری از ایرانیان علاقمند به خاندان رسالت شوند. به عنوان مثال پس از قتل چندین ایرانی بی گناه به دست عبدالله بن عمر به انتقام خون پدرش، امام علی(ع) در مجلس مشورتی عثمان صریحا به قصاص عبدالله بن عمر رای داد. همچنین به گفته یعقوبی امام علی(ع) در بخشیدن بیت المال بر اساس عدالت رفتار میکرد و موالی غیر عرب را چنان عطا میداد که عرب اصلی را عطا میداد. از این رو حمایت های امام از موالی و غیر عرب که از روحیه عدالتخواهی وی ناشی میشد(نه به عنوان حربه ای موقت و سیاسی) نقش بسزایی در جذب ایرانیان به تشیع علوی داشت. یاران امام نیز مانند سلمان فارسی که خود ایرانی بود نقش بسیاری در تشیع ایرانیان داشتند. سلمان تقریبا نخستین حلقه اتصال بخشی بخشی از ایرانیان با خاندان رسالت و در نتیجه تشیع محسوب میشود. او در ایام خلفای نخستین و چه در هنگام حکومت بر مدائن که زمانی جزیی از امپراطوری ساسانی بود و ایرانیان بیشماری در آن ساکن بودند پیوسته مردم را به امامت امام علی(ع) فرا میخواند.

سیره امام علی(ع) و فرزندانش در کنار فعالیت یاران وی سبب شده بود که مراکز مهم ایرانیان نومسلمان یا موالی یعنی پادگان های نوبنیاد کوفه و بصره، که بعدها به صورت شهر درآمدند به تشیع گرایش پیدا کنند چنانچه در ایام قیام مختار ۲۰ هزار تن ایرانی که آنان را الحمراء می خوانند فقط در کوفه اقامت داشتند. اغلب

این ایرانیان به قیام مختار پیوستند به گونه ای که برخی مورخین و محققین قیام مختار را جنبشی ایرانی علیه اعراب به شمار می آوردند. بر طبق برخی روایات ایرانیان حاضر در قیام مختار به ۴۰ هزار نفر افزایش یافتند. علاوه بر علاقه به اهل بیت (ع) ایرانیان در پی آن بودند با گرویدن به مکتب تشیع شخصیت و جایگاه خود که توسط حکام عرب تحقیر شده بود را بازیابند.

با شروع فعالیت عباسیان برای گرفتن قدرت از بنی امیه، تا سالها، آنان در کنار علویان بودند و با استفاده از محبوبیت علویان فعالیت های سیاسی را دنبال می کردند. در آن شرائط برای آنان این امکان وجود نداشت تا به طور مستقل حرکتی انجام دهند. این بدان جهت بود که مصداق «آل» و «اهل بیت» (ع) با توجه به احادیثی که در این باب وجود داشت، تنها فاطمه-سلام الله علیها- علی (ع) حسن (ع) و حسین (ع) بودند. سلاح اصلی هاشمیان در برخورد با امویان، مظلومیت علویان بود. این مظلومیت با داستان کربلا، آغاز و به وسیله شهادت زید بن علی در سال ۱۲۲ هجری و نیز یحیی بن زید، پس از گذشت چهار سال از شهادت پدر، ادامه یافت. مردم با شنیدن فضائل اهل بیت (ع) به خاندان علی (ع) احترام فراوان گذاشته و آنها را فرزندان رسول الله می خواندند. در این شرائط عباسیان، در کنار علویان بودند و چاره ای جز این نداشتند. گفته شد. که این مظلومیت از عوامل اصلی شیوع محبوبیت علویان در مناطق مختلف عراق و ایران بود به طوری که به تدریج با انتقال اسلام به ایران، گروهی از ایرانیان و موالی هم علاقه مند به اهل بیت شدند.

از جمله عوامل مهم گسترش تشیع در ایران، صورت گرفتن قیام های شیعی بر علیه ظلم حاکمان بود که پیوستن ایرانیان بدین قیام ها را به دنبال داشت. اولین قیام علویان در قرن دوم، قیام زید بن علی بن الحسین (ع) بود. او در سال ۱۲۲ هجری در کوفه، بر ضد امویان شورید. در میان سپاهیان وی در کنار اقوام عرب، ایرانی ها نیز حضور داشتند. نباید از این نکته غفلت کرد که محبت علویان تنها یک عامل بود. برای ایرانیان، جهات دیگری هم به عنوان انگیزه مبارزه با امویان مطرح بود. زید، دو نفر را به خراسان فرستاد تا در آن منطقه به فعالیت بپردازند.

این دو نفر یکی عبد الله بن کثیر جرمی و دیگری حسن بن سعد بودند. این نشان می‌دهد که ری و خراسان از شهرهای ایران، آمادگی بیشتری برای پذیرش دعوت شیعی، داشته است. در این میان، به خصوص خراسان که شمار زیادی از قبایل عرب در آن سکونت داشتند، قابل توجه بود. آن نقطه، آمادگی فراوانی برای مخالفت با امویان داشت. به‌ویژه که درگیری اعراب جنوب و شمال، زمینه را برای یک مبارزه، علیه اموی‌ها فراهم کرده بودند. به گفته یعقوبی هنگامی که زید به شهادت رسید، در میان شیعیان خراسان حرکتی پدید آمد. آنها مسائل خویش را آشکار کردند و لذا کسان زیادی به نزد ایشان آمده، به آنان متمایل شدند. آنان نیز جرائم امویها را در حق آل رسول-صلی الله علیه و آله- برای مردم بیان می‌کردند.

پس از شهادت زید، فرزندش یحیی به خراسان گریخت. او به امید استفاده از نیروهایی بود که در آن نواحی گرایش شیعی داشتند. یحیی، مدتی در خراسان از این شهر به آن شهر می‌رفت. مدتی در هرات به سر برد و پس از آن به جوزجان رهسپار شد. اهالی این شهر و نیز گروهی از مردم طالقان و فاریاب و بلخ به او پیوستند. اما پس از مدتی به دست عمّال نصر بن سیّار به شهادت رسید و به دار آویخته شد. پس از شهادت یحیی، مردم خراسان عزاداری مفصلی بر پا کردند و در آن سال تمام فرزندان ذکور را یحیی نامیدند.

در فاصله میان قیام یحیی بن زید و روی کار آمدن بنی عباس، قیام دیگری توسط عبد الله بن معاویه بن عبد الله بن جعفر بن ابی طالب در سال ۱۲۷ هجری صورت گرفت که ابتدا عباسیان برای دستیابی به قدرت از آن حمایت کردند. نخستین مکان خروج وی کوفه پایگاه سنتی شیعه بود؛ اما پس از مدتی بر شهرهای مختلف ایران از جمله فارس، حلوان، قومس، اصفهان، ری، همدان، قم، اصطخر و اصفهان مسلط گردید. در نهایت به خراسان رفت و به دست ابومسلم بازوی نظامی عباسیان به قتل رسید. حرکت عبد الله بن معاویه تا حدود زیادی می‌توانست به نشر افکار شیعی در ایران کمک کند. گفته شده است که موالی نیز از او حمایت کردند. با

این حال، مسلّم است که پیروان اصیل او از عرب‌های مدائن و بیش از همه عبد القیسی بودند، جایی که از همان آغاز از مراکز سنتی شیعه بوده است.